

דברי-פתיחה: יציאת הבריטים מארץ-ישראל

ישראל קולת

במלאת שלושים שנה למדינת-ישראל נפתחו הארכיונים הבריטיים לשנת 1947, לפי שמשך זמן סגירתם הוא שלושים שנה. מדינת-ישראל יכולה אפוא לא רק לחוג שלושה עשורים, אלא להתבונן גם ברובי לידתה, ררכים המעצבות את גורלה עד היום. מחקר נסיבותיו וסיבותיו של הפינוי הבריטי הן מבחינות רבות מבחן קשה להיסטוריוגרפיה הישראלית. זהו בראש-וראשונה מבחן מקצועי קשה, כי המקורות רבים מאוד ולא כולם נפתחו כבר לפני התוקרים. תעודות הארכיון הציבורי הבריטי הם רק חלק מן המסמכים שעניינם בארץ-ישראל. גם בהם נשאר תלק גנוז — אף באלה שנפתחו כבר לציבור — ואין אנו יודעים מה יש במה שנשאר גנוז.

לאחר המחקר המרוקדק בארכיונים קיימת ועומדת הבעיה המוכרת להיסטוריונים אם התעודות הארכיוניות בשלעצמן עשויות להשיב על השאלות ההיסטוריות והאם לומדים אנו מתוך היסק מנסיבות. גורמים רבי-עוצמה, כמו כוחות כלכלה, אישיותם של מנהיגים, הלך-הרוח בחברה, רעיונות ותפיסות שאינם מחוברים בארכיונים, משפיעים הרבה על החלטות פוליטיות. בשעות מסוימות הם משמיטים את הקרקע מתחת לשיקולים שנחשבו תקיפים עד שכאו מאורעות טראומאטיים ועקרו אותם ממקומם. לעומת המודעות שלנו לגבולות הידע ניצבות השאלות הרווחות בציבור ובקרב ההיסטוריונים. אכן שאלותיו של הציבור הן לעתים פשטניות, אך הן עשויות לעורר את ההיסטוריונים להציג אותן על רמה גבוהה יותר ולחפש דרכי חשיכה מעמיקות יותר.

שאלותיו של הציבור ניזונות גם מאינטרסים פוליטיים — ודבר זה נכון גם במקרה זה: התשובה לשאלה מה גרם ליציאת הכריטים מן הארץ צריכה כביכול להכריע ויכוחים ישנים ביישוב ולתת שכר בהווה. בכוחם של ההיסטוריונים להוסיף אבני-איוון בדמות מחקר המשוחרר מאינטרס פוליטי, גם אם אינו יכול להשתחרר מהשקפות.

על-פי הגרסה הפשטנית הרווחת בציבור כיקשו הבריטים לשלוט בארץ-ישראל ככל שיכלו; כי המסירה של שאלת ארץ-ישראל לאו"ם בפברואר 1947 על-ידי שר-החוץ הבריטי אַן־קסט פְּנוּין היתה רק אמצעי-לחץ על הצדדים והבריטים חשבו להוסיף ולהחזיק בארץ-ישראל, או לפחות בנקודות-מפתח, לפי תנאים-הם. רק העובדה שהמשחק נשמת מידיהם על-ידי אירועים לא-צפויים באו"ם הביאה את יציאתם ב-1948.

כעניין משלים להחלטה הבריטית על הפינוי עומדת השאלה המעוררת רגשות רבים בארץ — מה היה חלקם של היהודים ומה היה חלקו של כל גורם בקרב היהודים בעקירת השלטון הבריטי מן הארץ.

ההחלטה על יציאת הבריטים מארץ-ישראל

הגרסאות העממיות לקיומן בדרך-כלל כהגיון. במקרה זה יש סתירה מסוימת בטענה מצד אחד כי הפעולות היהודיות, ההעפלה או הטירוור, הביאו לסילוק הבריטים; ומצד אחר — כי הבריטים לא אמרו כלל להסתלק אלא נקטו דרכי אחיזת-עיניים לשם ביסוס שלטונם — וכשלו במשחקם. לפחות מאז פרסום מאמרה של אליזבת מונרו כ-1961¹ עומדת גם הגרסה הבריטית שלפיה ביקשו הבריטים בתום לב לצאת את ארץ-ישראל. מונרו קובעת את מועד ההחלטה לא בפברואר 1947 אלא בספטמבר אותה שנה — היינו לא עם העברתו של הנושא אל האו"ם אלא בעת ההודעה הבריטית בדבר הוויתור על המנדט. הנימוקים שמנתה למפנה היו המשבר הפסיכולוגי בשל הטירוור וביחוד תליית הסארג'נטים, הרוגו על עמדת ארצות-הברית, לחץ ההעפלה והתקדים של פינוי הודו. רק מאותה עת מתחילה, לדעתה, מדיניות פגומה מבחינה מוסרית והגיונית, והארץ הופקרה ליתוהו ובוהלו.

טבעי הדבר כי המחקר והעיון ההיסטורי יבדקו היטב את התעודות וגם ירחיבו את שדה-המבט בסוגיה זו שאנו דנים בה. אפשר להיות חלוקים בדעה אם ההכרעה הבריטית לעזוב את ארץ-ישראל הייתה תוצאה של אילוצים שהתעצמו במשך שנת 1947 או שהייתה נתונה בכוח גם לפני 1947 ושנה זאת הוציאה אותה אל הפועל. מבחינה כרונולוגית השאלה היא אם המסירה של עניין ארץ-ישראל לאו"ם בפברואר 1947 כבר הניחה יציאה או ההכרעה באה רק בסתיו אותה שנה; האם ההכרעה בסתיו 1947 הייתה סופית?

התבוננות בתולדות השליטה הבריטית בארץ-ישראל מצביעה על איזון מתמיד בין עוצמת האינטרס להחזיק את הארץ לבין גובהו של המחיר שהבריטים נאלצו לשלם על כך. שני צדי מאזן זה אינם קבועים ועומדים — ופירושו של האינטרס היה שונה בתקופות השונות וכמוהו גם המחיר. אפשר לומר כי כאשר מחיר החזקתה של ארץ-ישראל היה קרע עם העולם הערבי, שימוש רב מדי בכוח או מחלוקת עמוקה עם ארצות-הברית — הוא נעשה גבוה מדי, גם כאשר טעמים צבאיים הניעו להתזיק בה.

כאשר אנחנו מעיינים כיום בתעודות, ספק אם יכולים אנו להשיב תשובה סופית לקושיות. הדיון המובא כאן מעיד שהעיון ההיסטורי נמצא עדיין בעיצומו. אולם לא מעט דברים חדשים מתבלטים לעינינו. אחד מהם הוא, למשל, עמדתם הנחרצת של ראשי-המטות בזכות החזקתה של ארץ-ישראל בסוף 1946 ובראשית 1947. הדבר גם מצביע על משקלם המוגבל של ראשי-המטות בתהליך המדיני לקבלת החלטה; אפשר שיש חידוש, או לפחות אישור לידוע, על עמדתו החזקה למדי של האגף אוהר הציונות בקאבינט, אגף שהוכס על-ידי פֶּוּרין. אך נראה כי העקשות הערבית מכריעה יותר, ואין להמעיט בכובד משקלה. הבריטים לא היו מוכנים לשלם על החזקתה של ארץ-ישראל כמחיר כבד של כפיית פתרון על שני הצדדים; אולם הם היו מוכנים לשלם את המחיר של כפיית פתרון על צד אחד — על היהודים. ניסיון זה לא יצא אל הפועל משום שהערבים סירבו לקבל כוועירת לונדון בראשית 1947 גם את התנאים הבריטיים שהלכו הרחק לקראת מילוי משאלותיהם, אולם לא יכלו להקים מדינה אחידה עם שלטון מוחלט של הרוכ הערבי על המיעוט היהודי — והם ניסו את הדפוס של מדינה עם אוטונומיה מוגבלת וערובות ליהודים.

Elizabeth Monroe, 'Mr. Bevin's Arab Policy', *St. Antony's Papers*, X (1961) 1

התעודות עשויות לא רק להצביע על מועדה של ההחלטה לפנות את ארץ-ישראל ונטיבותיה המרויקות, אלא גם על הנסיונות הנמרצים והנואשים כמעט להחזיק בארץ-ישראל. הבריטים ראו בה אינטרס אימפריאלי מובהק וגם מבחן ליכולתם לפתור בעיות של שלטון בארץ שאוכלוסייתה מגוונת. ב־14 בפברואר 1947, כדיון עם הנציגים הערבים, אמר קְוִיין במגינתו לכי לראשונה נכשלו הבריטים בפתרון בעיה מעין זו של יחסים בין אוכלוסיות.²

מתוך עיון בתעודות אפשר לראות כי הקושי הבריטי נבע לא רק מן התפיסה הציונית ומן הררישה לעלייה גדולה של שארית הפליטה, אלא גם מן המציאות הארץ-ישראלית באותה תקופה. הערבים לא היו מוכנים, כאמור, להסכים לאותה מידת אוטונומיה שהבריטים מצאו להעניק למיעוט יהודי במדינה ארץ-ישראלית. מאידך גיסא, כמקרה חלוקה נמצא בעיני הבריטים החלק הערבי חסר יכולת קיום — אלא אם כן יצורף למדינה ערבית אחרת (עבר-הירדן). נוכח קשיים מהותיים אלה נראית טענת קְוִיין כי היה בדרך לפתרון, ונאמרו של קְרוֹמֶן ביום-הכיפורים תש"ז (1946) הוא-הוא שהכשיל, פשטנית ביותר, מה גם אם נוסיף על הבעיות המקומיות בארץ את לחץ הפליטים היהודים. הפינוי הבריטי היה גם נקודת-סיום ושיא דראמאטי של פרשת היחסים היהודיים-הבריטיים המיוחדים שראשיתם ב־1917. יחסים אלה עוטרו בשעתם כעטרות רבות. הם לא נתפסו רק על הבסיס הפוליטי והדיפלומאטי אלא גם כחור שותפות רוחנית והיטורית. המחקרים של ימינו נותנים את דעתם לשדה הדיפלומאטי, אולם אין להימנע מלהעלות שאלות מקיפות יותר. כגון מהו היחס בין העמדה לציונות וליהודים לבין המדיניות הבריטית בכללה, מה היחס ביניהם לבין המנטאליות של הקבוצות המנהיגות בבריטניה. האם יכלו צ'מפְּרֶלִין הֶלִיפֶקֶס, מְקְרוֹנְלֶד, אָטְלִי וקְוִיין לתת את הצהרת בלפור והאם יכלו לזיד ג'ורג' וקְלֶפּוֹר לתת את 'הספר הלבן' של 1939?

אין להעלים עין מן העובדה שאם המדיניות האוהדת לציונות — שהתבטאה בתקופה הנדונה כתכנית 'החלוקה הטובה' (טובה ליהודים) — נזנחה הרי האלטרנטיבה בה בחרו הבריטים, האוריינטאציה על מדינות ערב וליגה ערבית הקשורות בברית עם בריטניה, נפלה בנופלים. קשה לטעון כי מפלת התכנית הבריטית למזרח-התיכון באה כשל הציונות וכשל מדינת-ישראל. ציוני-הדרך של 1956 (סואץ) ושל 1958 (המהפכה בעיראק) משתרעים מעבר ליחסים היהודיים-הבריטיים.

היחסים האלה מילאו תפקיד ראשון במעלה גם בהתפתחות הלאומיות היהודית. תקופה ארוכה הניחו הציונים כי אין טבעיים מן היחסים האלה בין מנדטור לבין לאומיות יהודית מתפתחת, והשאלה היא רק מה המחיר שעל המנדטור לשלם על התחייבותו המוסרית והפוליטית לעם היהודי. היהודים סירבו לראות ביחסים האלה חלק ממדיניות אימפריאלית והקנו להם מעמד *sui generis* ביחסי אומות.

מחקר יחסי בריטניה והציונות נעשה כחקופה שבה מעיינים ההיסטוריונים כפרשת שלטון האימפריה בארצות החוץ-אירופיות, לא רק מנקודת-המבט של השולטים אלא גם מעיניהם של הנשלטים הנקראים כיום 'עולם שלישי'. הגישה הציונית מכדילה בין המנדט לבין שלטון

2 קְוִיין אל הערבים, 14.2.1942, PRO, Cab. 133/85

ההחלטה על יציאת הבריטים מארץ-ישראל

אימפריאלי ובין הציונות לבין אימפריאליזם מצד אחד ול'עולם השלישי' מצד אחר — אולם טיבה של הבחנה זו צריך הבהרה.

חקירת המדיניות הבריטית בארץ-ישראל מציבה בעיני הערכה קשות לפני ההיסטוריון הישראלי החורג מחקר התעורות עצמן. עליו להשחרר מן הלשון הציונית של תביעה ושל האשמה ומן הצדקנות העצמית. עליו להיות הוגן לבריטים ולהכניס מנקודת-מבטם שלהם. אולם אין הוא צריך לוותר על השיפוט כאשר הוא מוצא מדיניות שיש בה הפרה של מה שנחשב הוגן במדיניות של האומות וביחסים ביניהן. בפרשה זו ישנה הפלגה לטוב ולרע אל מעבר למקובל ביחסי אומות. הבנתו הכוללת של ההיסטוריון אינה חייבת להתגלגל למחילה בוללת כאשר ההחנהגות בימי השואה בלפי שאריות הפליטה או בימי הפינוי ב-1948 השליטה שיקולים פוליטיים אנטי-ציוניים על החוכות האנושיות הבסיסיות ביותר, כשם שבמקרים אחרים הבריעו ערכים פרו-ציוניים שיקולים מקובלים ביחסים בין אומות. חשבון החסד, הדין והרשע מורכב כאן ביותר.

החלטת הבריטים לצאת מארץ-ישראל*

מיכאל י' כהן

אנגליה כעידן הפוסט-אימפריאלי

ההחלטה הבריטית לפנות אח ארץ-ישראל לא נתקבלה כחלל ריק, אלא היתה צד אחד של מערכת מורכבת של בעיות, הן מקומיות והן בינלאומיות, שלפניהן ניצבה ממשלת הלייבור עם עלייתה לשלטון ביולי 1945.

ממשלת הלייבור, שנשענה אז — לראשונה בתולדותיה — על רוב איתן, החלה בחקירה כשבאמחחחה חכניות שאפתניות של ריפורמה מבית. יושב-ראש המפלגה, הארולד לאסקי, האמין שיידרשו למפלגה 15-20 שנה כדי לבסס את שלטונה, ולפיכך צריכה היא להישאר נאמנה למצע הריפורמה הסוציאלית שלה. לשם כך יש צורך בשלום, ביציבות ובחופש ממחויבויות בינלאומיות. העם הבריטי, שברוב תמימותו לא הבחין בהחגברות המתוחות בעולם וכחולשת כלכלתו הלאומית, ציפה לזמנים טובים יותר. לא היה לו קל לקבל את העובדה שהפעם לא יפתח הניצחון אח הדרך לשיבה למעמד של שליטה, כמו בימי עבר כשבריטניה היתה המעצמה השלטת באירופה. המלחמה הקרה עדיין היתה לזטה בעתיד, ומסך-הברזל טרם הורד. בני-אדם עדיין האמינו שההערכה הבנה

* Michael J. Cohen, 'The British Decision to Leave Palestine, 1947', תרנס מאנגליה: רפאל יוליס.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Introductory Remarks /

דברי-פתיחה: יציאת הכריטים מארץ-ישראל

Author(s): ישראל קולת and I. Kollat

Source: *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה, חוברת 15

1980 / אפריל ניסן תש"ם pp. 140-143

Published by: יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23397390>

Accessed: 23/11/2014 16:06

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה

<http://www.jstor.org>